

Over het belang van de buurt

Ympkje Albeda en Stijn Oosterlynck

Het belang van de buurt	4
De buurt: ongelijkheid, onderscheid en gemeenschapsvorming	4
De buurt als inzet voor beleidsvoering	7
- BELGIE	8
- NEDERLAND	9
- FRANKRIJK	9
- ENGELAND	10
- EUROPESE UNIE	11
Naar een heropleving van een buurtgerichte focus?	11
Buurteffecten	15
Sociale buurteffecten	15
Buurteffecten door instituties en voorzieningen	16
Effecten van de geografie en ligging van de buurt	18
- 'SPATIAL MISMATCH'	18
- TERRITORIALE STIGMATISERING	19
Buurteffecten door de leefomgeving	21
Conclusie	24
Bibliografie	25

Voorwoord

In onze zoektocht naar wat buurten sterker maakt laten we zoveel mogelijk auteurs met een verschillende achtergrond aan het woord. Deze keer bieden Ympkje Albeda en Stijn Oosterlynck van het Centrum OASeS, verbonden aan het Departement Sociologie van de Universiteit Antwerpen, ons een uniek zicht op het belang van de buurt.

In deze publicatie gaan ze op zoek naar zogenaamde 'buurteffecten': verschillende manieren waarop de buurt je levenskansen kan beïnvloeden, onafhankelijk van je persoonlijke kenmerken.

Beleidsmakers in binnen- en buitenland zijn al verschillende decennia overtuigd van buurteffecten en hebben er hun interventies op afgestemd. Vandaag plaatsen ruimtelijke ongelijkheid, een sterk toenemende diversiteit, mobiliteitsuitdagingen en een groeiend ecologisch bewustzijn buurtinterventies weer prominent op de agenda.

Maar in welke mate zijn buurten nog de bevoorrechte plaats voor gemeenschapsvorming? Zijn het nu juist de sterke banden tussen burens of eerder de losse contacten die voor sterkere buurten zorgen? Kunnen we interventies voor stadsbuurten zomaar toepassen op verkavelingswijken en rurale gebieden?

De auteurs staan concreet stil bij vier types van buurteffecten en waarschuwen voor de contraproductieve effecten van sommige interventies.

Niet alleen beleidsmakers die buurtinterventies op de agenda hebben staan, maar ook lokale verenigingen en geëngageerde buurtbewoners zullen van deze studie heel wat kunnen opsteken.

Veel leesplezier.

Luc Galoppin
Directeur Vicinia,
april 2018

Het belang van de buurt

Al decennialang proberen beleidsmakers en sociale organisaties via ingrepen op buurtniveau bewoners betere levenskansen te bieden, de samenhang in de samenleving te verhogen en/of de leefomgeving te verbeteren. Een van de cruciale uitgangspunten voor buurtgerichte interventies is de idee dat er 'buurteffecten' bestaan. Een buurteffect betekent dat de kenmerken van een buurt (bv. voorzieningenniveau, imago, aanwezige sociale netwerken) onafhankelijk van iemands persoonlijke kenmerken (bv. scholingsniveau, beroep van ouders) een impact hebben op de levenskansen van haar bewoners.

In dit eerste inleidende deel zullen we uitleggen waarom onderzoekers en beleidsmakers de buurt als een potentieel belangrijk niveau van analyse en interventie zien. De buurt vertelt ons iets over de sociale ongelijkheid die verscholen zit achter ruimtelijke ongelijkheid en het effect daarvan op de levenskansen van mensen. Ze is echter ook een platform voor gemeenschapsvorming. In het tweede deel van dit rapport gaan we dieper in op de wetenschappelijke inzichten rond buurteffecten.

De buurt: ongelijkheid, onderscheid en gemeenschapsvorming

Het uitgangspunt voor veel reflecties over het belang van de buurt is de vaststelling dat de verspreiding van de bevolking over de ruimte niet 'toevallig' is, maar dat sociale ongelijkheid omgezet wordt in ruimtelijke ongelijkheid en zich dus sterk uit op buurtniveau. Daarbij komen minder kapitaalkrachtige groepen in minder gunstige buurten terecht.¹ Ruimtelijke en sociale ongelijkheid zijn op deze manier nauw met elkaar verbonden.

De woningmarkt speelt een cruciale rol in het omzetten van sociale in ruimtelijke ongelijkheid. Hoe groter de sociaal-economische verschillen tussen mensen, hoe groter het verschil in het soort woning en woonomgeving dat ze zich kunnen veroorloven, en dus hoe groter de kans dat ze in verschillende wijken terecht komen. Niet alleen het inkomen van mensen heeft via de woningmarkt invloed op de ruimtelijke ongelijkheid, ook de manier waarop bewoners hun buurt kiezen speelt een rol. Mensen wonen bij voorkeur in een wijk met hetzelfde type mensen. Dat geldt niet alleen voor welgestelde bewoners, maar bijvoorbeeld ook voor migranten (Boschman and van Ham 2015; van Ham and Clark 2009; Van Kempen and Bolt 2009; Schuermans, Meeus, and de Decker 2015). Hierdoor ontstaan sociaal-economisch en sociaal-cultureel homogene en geconcentreerde wijken.

Bovendien is de woonkeuze voor gegoede bewoners een manier om zich te onderscheiden van de minder welgestelden, wat zich ruimtelijk vooral heeft gemanifesteerd in de suburbane verkavelingswijken (de Decker 2004; Fishman 1987; Frey 1979; Meeus and De Decker 2013). Meer recent is er een groep middenklassers ontstaan die het stedelijke leven om allerlei redenen

¹ Methodologisch zorgt dit voor een lastige kwestie. Hoe weten we of de buurt daadwerkelijk een effect heeft op de levenskansen (buurteffect) of dat mensen met beperkte levenskansen samenleven in dezelfde wijk (selectie-effect)?

(o.a. sociaal-cultureel aanbod, mobiliteit, duurzaamheid) verkiezen boven het suburbane: de 'nieuwe stedelijke middenklasse'. Toch is ook voor deze groep de buurt waarin ze verkiezen te leven een manier om zich te onderscheiden. Ze zetten zich vaak actief af tegen het suburbane leven en onderscheiden zich van anderen door een typisch 'stedelijke levensstijl', wat zich bijvoorbeeld uit in minder verplaatsingen met de auto, een intensief gebruik van de publieke ruimte en een positieve houding ten aanzien van etnisch-culturele diversiteit (Boterman 2012; Hwang 2015; Jackson and Benson 2014; Karsten 2007).

Wanneer nieuwe stedelijke middenklassers naar een buurt komen, kan dat initieel de ruimtelijke ongelijkheid doen afnemen. Na verloop van tijd leidt hun komst echter vaak tot de verdringing van minder welgestelde groepen naar de verder gelegen wijken, doordat de huizenprijzen zich aanpassen aan de koopkracht van de nieuwe, meer welgestelde bewoners (Ehrenhalt 2012; Lees 2003, 2008; Lo 2011). Ook in het geval van gentrificatie is de kans groot dat de sociale ongelijkheid zich alsnog ruimtelijk manifesteert.²

Vanaf de jaren 1990 is er een toenemende wetenschappelijke interesse in de 'buurteffecten' die ontstaan vanuit die ruimtelijke ongelijkheid. Buurteffecten verwijzen naar de manier waarop de woonbuurt invloed heeft op de levenskansen, onafhankelijk van iemands persoonlijke kenmerken. We gaan daar in het tweede deel van dit rapport op in.

Enkele decennia geleden was de buurt nog een vanzelfsprekende plek voor gemeenschapsvorming, maar dat aspect is onder druk gekomen als gevolg van een toenemende mobiliteit en globalisering (Castles 2002). Door de komst van de auto wonen en werken de meeste bewoners niet meer in dezelfde wijk. Kinderen gaan ook in verschillende wijken naar school en voor boodschappen is men allang niet meer afhankelijk van de buurtsuper. Er zijn zogenaamde 'slaapsteden' ontstaan, waar mensen alleen wonen zonder er activiteiten te hebben. De toegenomen mobiliteit in combinatie met de globalisering maakt dat gemeenschappen veel minder dan voorheen aan een locatie gebonden zijn. Via het internet kunnen nieuwe gemeenschappen ontstaan die niet per se in de fysieke ruimte hoeven samen te komen. Meer in het algemeen zouden we in een geïndividualiseerde samenleving leven, waarbij de gemeenschap steeds minder een rol speelt. Er zijn echter verschillende meningen over de manier waarop lokale gemeenschappen zijn veranderd.

Robert Putnam (2000) is de bekendste voorvechter van het idee dat lokale gemeenschappen zijn teloorgegaan. In zijn boek 'Bowling Alone' toont hij met behulp van statistieken aan dat er op verschillende vlakken een sterke daling is geweest van participatie in het buurt- en verenigingsleven. In deze sterk geïndividualiseerde samenleving zou het belang van de buurt voor mensen steeds verder afnemen. Volgens Putnam wordt 'plaatsgebonden' sociaal kapitaal vervangen door 'functiegebonden' kapitaal. De term sociaal kapitaal verwijst hierbij naar de sociale netwerken die mensen hebben en de normen van vertrouwen en wederkerigheid die eraan gelinkt zijn. Waar sociale netwerken vroeger vaak gevormd en verbonden waren met een specifieke buurt, worden ze vandaag veel meer functioneel gecreëerd. Nu niet meer de locatie maar de functie centraal staat in de sociale netwerken die mensen creëren, komt het gemeenschapsgevoel in een buurt in de verdrinking.

“De verspreiding van de bevolking over de ruimte is niet toevallig.”

Putnam ziet hiervoor vier verklarende factoren. Ten eerste zorgt de toenemende tijdsdruk ervoor dat mensen minder mogelijkheden hebben om actief te zijn in organisaties. Deze druk wordt onder andere veroorzaakt door het feit dat er steeds meer tweeverdienersgezinnen zijn.

² Lees (2008: 2463) beargumenteert dat polarisatie en segregatie inherent zijn aan gentrificatie en dat het daarom ironisch is dat steden dit inzetten onder het mom van een 'sociale mix' waarbij ze segregatie juist proberen tegen te gaan.

Ten tweede is er de toenemende suburbanisatie, waarbij wonen en werken sterk van elkaar gescheiden zijn. Suburbane woonomgevingen worden immers gedomineerd door privaat ruimtegebruik (eigen tuin en huis in plaats van publieke ruimte) en een hoge mate van autogebruik. Op deze manier ontwijken mensen de publieke ruimte, die van oudsher een plek is voor gemeenschapsvorming. De teloorgang van de gemeenschap zou daarom het sterkst tot uiting komen in de suburbane verkaveling (Lupi and Musterd 2006; Putnam 2000; Wellman and Leighton 1979; Wellman 1979). Ten derde speelt de opkomst van elektronische vrijetijdsbesteding – en met name televisie – volgens Putnam een belangrijke rol. Tot slot schat hij de generatieveranderingen in als de belangrijkste verklarende factor. De nieuwe generatie zou minder betrokken zijn bij maatschappelijke organisaties (Putnam 2000: 308).

Deze in Amerika ontwikkelde these is in verschillende Europese landen, waaronder Nederland en België, getest door te kijken in hoeverre de participatie ook in hier dalende lijn gaat. De resultaten blijken een stuk optimistischer dan in de Verenigde Staten. In België is de daling niet significant (op religieuze participatie na) en in Nederland is er geen sprake van een daling van deelname aan het verenigingsleven (Duyvendak and Hurenkamp 2004; Hooghe 2003). In Europa kan men dus niet spreken van een algehele teloorgang van het gemeenschapsleven.

“Mensen blijken nog altijd aan anderen gehecht, en zelfs aan steeds meer soorten groepen.”

Het idee dat de lokale buurtgemeenschap verloren aan het gaan was, verwijst naar een sterk geïdealiseerd en geromantiseerd beeld van het vroegere gemeenschapsleven, zo merkten de onderzoekers Elias en Scotson (2008 [1965]) al in de jaren 1960 op. Zij stelden juist een sterke behoefte aan een lokale gemeenschap vast, die volgens hen vooral in de suburbane verkaveling tot uiting komt. Op die plaatsen wonen gezinnen met kinderen, die over het algemeen een sterkere band met de wijk hebben dan andere types huishoudens. Waar Putnam

stelt dat de verloren gemeenschap het sterkst tot uiting komt in de suburb, voeren deze onderzoekers aan dat net deze suburb het buurttype is waar de gemeenschap gered kan worden (Lupi and Musterd 2006; Wellman and Leighton 1979).

Tussen deze twee uitersten vinden we het idee van de veranderende gemeenschap: lokale gemeenschappen blijven belangrijk maar veranderen wel fundamenteel van karakter. Zo overheersen tegenwoordig meer functionele relaties en neemt het aantal sterke vriendschapsbanden tussen burens af (Duyvendak and Hurenkamp 2004; van Eijk 2012; Harris 2010; Karsten, Lupi, and Stigter-Speksnijder 2012; Lupi and Musterd 2006). Deze stelling is in Europa sterker empirisch onderbouwd dan de voorgaande posities.

De notie van de veranderende gemeenschappen begint bij een kritiek op individualisering. Deze term impliceert dat mensen steeds meer als individuen leven en minder met elkaar: de gemeenschap is ‘verloren’. In zijn oratie ‘een eensgezinde vooruitstrevende natie’ spreekt Duyvendak in dit kader over de ‘mythe van ‘de’ individualisering’. Mensen blijken nog altijd aan anderen gehecht, en zelfs aan steeds meer soorten groepen en over grotere afstand (Duyvendak 2004). Deze banden worden echter in toenemende mate gekenmerkt door ‘lichte’ bindingen (Duyvendak and Hurenkamp 2004). Ook burensrelaties worden door dergelijke banden getypeerd: mensen kennen elkaar, maken praatjes en helpen elkaar zo nu en dan, maar vormen geen vriendschappen (Albeda et al. 2015; van Eijk 2012).

Voor sommige groepen speelt de buurt een belangrijkere rol in hun netwerk dan voor andere. De sociale netwerken voor arme mensen zijn bijvoorbeeld meer buurtgebonden dan voor rijke (Forrest and Kearns 2001). Binnen etnisch gemengde buurten in een lagere klasse vinden we dan ook sterkere bindingen tussen burens. Ook minder mobiele mensen en jongeren zijn sterker aan de buurt gebonden (De Decker 2004; Lupi and Musterd 2006). Bovendien blijkt de buurt voor gezinnen vaak een meer centrale rol te spelen dan voor andere groepen. Tot slot voelen huiseigenaren zich dikwijls meer betrokken bij de buurt, wat ook tot uiting komt in de participatie en organisatie van activiteiten in de straat. De buurt speelt dus nog wel degelijk een rol in de gemeenschapsvorming, zowel in de stad als in de rand, maar de betrokkenheid verschilt naargelang de sociale en demografische groepen.

Belangrijk voor het idee dat de buurt een platform biedt voor gemeenschapsvorming is de wetenschappelijke literatuur (en het beleidsperspectief) rond 'place making'. In de literatuur verwijst 'plaats maken' naar het fenomeen dat plaatsen an sich geen betekenis hebben, maar dat hun betekenissen actief gecreëerd worden. Bewoners geven actief betekenis aan hun buurt en sluiten op die manier bepaalde (groepen) mensen in en andere uit, maar aan dit proces zit ook een belangrijke beleidsmatige en politieke dimensie (Cresswell 1996; Elwood, Lawson, and Nowak 2015; Jackson and Benson 2014). Een voorbeeld is de manier waarop nogal wat Belgische beleidsmakers in de 19de en grote delen van de 20ste eeuw de steden brandmerkten als oorden van moreel verval, criminaliteit en radicale politieke ideologieën. Daarom hielden ze via het woon- en mobiliteitsbeleid zoveel mogelijk mensen in hun oorspronkelijk meer landelijke (en na verloop van tijd suburbane) woonplaatsen (De Decker 2011). Recenter hebben overheden gentrificatie gepromoot (Uitermark, Duyvendak, and Kleinhans 2007). Hierbij proberen steden middenklassers naar de stad te krijgen om zo achterstandswijken te hervormen. Ze wijzen bijvoorbeeld wijken aan als plekken met hoge potentie, zoals de 'bakfietswijken' in Rotterdam. Buurten die nu nog worden bevolkt door kansarme groepen moeten op die manier transformeren naar hippe middenklassewijken. Zo doet men een actieve poging om plaatsen een identiteit te geven. In de volgende paragraaf gaan we verder in op de buurt als object voor beleidsvoering.

De buurt als inzet voor beleidsvoering

De buurt is niet alleen een belangrijke eenheid van sociale en ruimtelijke ongelijkheid, maar ook een platform voor gemeenschapsvorming en de dagelijkse sociale interactie tussen mensen. Het blijkt dat zowel de overheid als sociale organisaties het buurniveau door de jaren heen regelmatig als kader hebben genomen voor stedelijke interventies. In de afgelopen decennia heeft dit wijkgerichte beleid verschillende fasen gekend en de populariteit ervan verloopt in golfbewegingen. Het piekte meest recent in de jaren 1990, maar lijkt de laatste jaren opnieuw op meer interesse te mogen rekenen.

BELGIË

In Vlaanderen gaf het herwaarderingsbesluit van 1982 een eerste aanzet voor de meest recente golf van buurtgericht beleid. Daarbij werden zogenaamde herwaarderingsgebieden aangewezen. In deze achtergestelde gebieden werden uiteindelijk vooral fysieke initiatieven gesubsidieerd, zoals de aanleg van publieke ruimten en het renoveren van woningen (De Decker, Van den Broeck, and Loopmans 2012, p. 40).

In de jaren 1990 werd het buurtgericht beleid verder uitgebouwd tot een (stedelijk) buurtgericht welzijnsbeleid. Dat startte met het Vlaams Fonds voor Integratie van Kansarmen (VFIK), waarvoor in 1989 al de aanzet was gegeven onder het Vlaams Fonds voor Integratie van Achtergestelden (VFIA) (De Decker et al. 2012). Onder het VFIK stelde de centrale overheid middelen ter beschikking voor een 18-tal gemeenten waar zich ernstige armoede- en werkloosheidsproblemen voordeden. Vooral de steden Antwerpen en Gent kwamen daarvoor in aanmerking (Cantillon et al. 1996). De visie achter het VFIK was dat armoedeproblemen opgelost moesten worden op een zo laag mogelijk niveau, waarbij lokale overheden en particulier initiatief zouden samenwerken. Waar er begin jaren 1980 dus vooral aandacht was voor fysieke ingrepen, lag de focus onder het VFIK op de sociale pijler. In 1996 werd het VFIK vervangen door het SIF. De sociale pijler werd dan – dat was althans de ambitie van de beleidsmakers – geïntegreerd in een bredere aanpak die fysieke, sociale en economische ingrepen op wijkniveau bundelde. Men moest niet enkel meer inspelen op het

verminderen van armoede, maar ook op een betere leefbaarheid voor achtergestelde buurten. Met een nieuwe regeringscoalitie kwam er in 2000 een einde aan het SIF. De nieuwe regering wilde meer inzetten op opportuniteiten en minder op problemen in de stad. Het stedenbeleid focuste op het tegengaan van de stadsvlucht en wilde de levenskwaliteit in steden verbeteren om zo een grotere instroom van meer welvarende mensen te creëren, wat de kas van de steden ook ten goede zou komen (de Decker 2004; Loopmans, Luyten, and Kesteloot 2007; Loopmans 2008). De buurtgerichte aanpak verdween niet, maar is sindsdien wel veel minder nadrukkelijk aanwezig.

“Het stedenbeleid focuste op het tegengaan van de stadsvlucht en wilde de levenskwaliteit in steden verbeteren.”

In de jaren 1990 speelde deze buurtgerichte werking in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ook een centrale rol bij het ontstaan van de wijkcontracten in 1994. Het aantrekken van middenklassers was een belangrijke doelstelling. Daarnaast ging echter ook aandacht naar de sociale pijler, onder meer door het afremmen van de stijgende huurprijzen en het bevorderen van de sociale cohesie (Lenel 2013).

Tot slot werden in 1999 middelen voorzien voor buurtgerichte interventies op federaal niveau, met de ontwikkeling van het Federaal Grootstedenbeleid. Onder dat beleid kwam er geld vrij voor de vijf grootste steden van België (Antwerpen, Gent, Luik, Charleroi en Brussel). Zij konden in wijken die geconfronteerd werden met een grootstedelijke problematiek innovatieve projecten opstarten met het oog op het verbeteren van leefbaarheid, veiligheid en economie. Er ontstonden stadscontracten met de verschillende steden, waarbij concrete projecten gefinancierd werden. Aanvankelijk ging het om eenjarige overeenkomsten, maar in 2005 kwamen er meerjarencontracten voor de steden (Van Bouchaute 2013).

NEDERLAND

In Nederland was de buurtgerichte aanpak al populair in de naoorlogse periode. Met een golfbeweging in de jaren 1970 en 1990 kwam hij weer helemaal terug op de agenda. Vlak na de oorlog diende de wijkaanpak vooral om het gemeenschapsgevoel na de ontzuiling terug te brengen. Het buurtgerichte beleid verwaterde nadien, maar leefde in de jaren 1970 opnieuw op – nu in het kader van het welzijnsbeleid en als een manier om de leefbaarheidsproblemen aan te pakken. Het verminderen van sociaal-economische ongelijkheid was een van de doelstellingen. Bovendien leek de buurtaanpak geschikt omdat de overheid op deze manier dichterbij de steeds mondiger geworden burger kwam te staan. Na een nieuwe verwatering bloeide het buurtgerichte beleid in de jaren 1990 weer op en stelde de nationale overheid de nodige middelen ter beschikking. Anders dan in voorgaande jaren maakte ook (fysieke) herstructurering er deel van uit. Het mengen van duurdere met goedkopere woningen moest het ontstaan van achterstandswijken voorkomen. In 1995 werd dit fysieke aspect sterker ontwikkeld in het Grote Steden Beleid (WRR 2005).

Het idee van een integrale benadering bleef ook in de jaren 2000 aanwezig met de '56-wijkanaanpak'. Het sociale aspect kwam hier sterker naar voren en er heerste de overtuiging dat men niet alleen in stenen maar ook in mensen moest investeren. Achterstandswijken werden steeds vaker gezien als probleembuurten. Een aantal jaren later, in 2007, volgde de '40-wijkanaanpak', ook wel bekend als de Vogelaarwijken, vernoemd naar de toenmalige minister. De sociale pijler stond in deze benadering centraal. De gemeenschapszin moest terugkeren en men wilde de culturele verschillen overbruggen. Net als in België werd het aantrekken van midden- en hoge-inkomensgroepen als positief gezien, omdat ze zouden kunnen bijdragen aan het verbeteren van de leefbaarheid en levenskwaliteit in deze wijken (de Wilde 2013; Wittebrood and van Dijk 2007).

FRANKRIJK

Ook in Frankrijk zien we soortgelijke trends, met het hoogtepunt van buurtgericht beleid in de jaren 1990 en verminderd (maar blijvend) belang sindsdien. In Frankrijk startte de 'verruimtelijking van sociaal beleid' in de jaren 1980 met het programma 'Développement Social des Quartiers'. Het achterliggende idee was dat de oorzaak van stedelijke problemen te vinden was in de concentratie van gedepriveerde huishoudens. Aanvankelijk lag de focus op arbeidersbuurten, waarbij men zich vooral richtte op armoede. Dit programma ontwikkelde zich in de loop der jaren van een buurtgericht beleid naar een beleid gericht op stadsregio's en werd omgedoopt naar 'Développement Social Urbain'. Dat was onderdeel van een breder programma, namelijk het 'Contrats de Ville'. Naast het opschalen van de stadsbuurten had dit programma ook tot doel om gemeentelijke samenwerking te stimuleren, waarbij gemeenten samen projecten zouden bedenken voor achtergestelde wijken. Dit opschalen had echter tot gevolg dat er projecten gefinancierd werden die eigenlijk niets van doen hadden met de gedepriveerde buurten waar de problemen het meest prangend waren. Tegelijkertijd werd er over deze buurten steeds minder gesproken in termen van klasse en steeds meer in termen van etniciteit. Arbeidersbuurten werden voorgesteld als getto's.

In 1996 werd een nieuw programma opgezet: het 'Pacte de Relance pour la Ville'. Het bevorderen van economische activiteit en werkgelegenheid stond hierin centraal. Het programma focuste op dezelfde wijken als het vorige, maar er kwam een hiërarchie tussen buurten waarbij sommige als meer problematisch werden bestempeld dan andere. Terwijl het vorige programma nog de solidariteit tussen de wijken benadrukte, lag het zwaartepunt nu op interventie in duidelijk omliggende plaatsen. De buurten werden niet langer gezien als een uiting van een breder en groter maatschappelijk probleem – namelijk sociale ongelijkheid –, maar als een op zichzelf staand probleem (Dikeç 2006).

De 'Contrats de Ville' bleven ondertussen bestaan en werden in de loop der jaren verder uitgebreid. Tussen 2000 en 2006 werden de voornaamste prioriteiten werkgelegenheid en economische ontwikkeling, onderwijs, criminaliteitspreventie en vernieuwing (onder meer van woningen). Ook participatie van bewoners kreeg veel meer aandacht (Dikeç 2006; Hall and Hickman 2002).

ENGELAND

In de jaren 1980 heerste onder het liberale beleid van eerste minister Thatcher het idee dat de problemen van het stedelijke vernieuwingsbeleid lagen in het feit dat de overheid te veel intervenieerde. Om een zuivere markt tot stand te brengen, was enig overheidsingrijpen echter wel noodzakelijk. De nadruk moest eerder liggen op het creëren van welvaart dan op het ondersteunen van de armste bewoners. Economische groei kwam meer centraal te staan en lokale autoriteiten kregen minder macht. Als reactie op deze liberale politiek ontstond in de jaren 1990 een buurtgericht beleid. Een belangrijke institutionele verandering ten opzichte van voorgaande jaren was dat het op nationaal niveau werd gevoerd. Toch was het meer dan voorheen inclusief richting lokale autoriteiten, gemeenschappen en bewoners. Om het in de praktijk om te zetten, ontstond het 'Single regeneration budget', geïnspireerd op de 'Contrats de Ville' uit Frankrijk. Bij dit flexibele fonds waren meerdere departementen betrokken. Bedoeling was dat lokale autoriteiten verbanden met elkaar zouden aangaan. In de periode-Thatcher was men van oordeel dat de macht van de plaatselijke autoriteiten moest worden beperkt, terwijl ze in de jaren 1990 werden gezien als centrale actoren. De lokale spelers werden echter wel gecontroleerd en beoordeeld op hun output (Hall and Hickman 2002).

Deze benadering bleek slechts gedeeltelijk succesvol. Zo slaagde het programma er niet in om de sociale en economische polarisering te kenteren en dus werd er eind jaren 1990 een nieuw programma opgezet: de 'National Strategy for Neighbourhood Renewal'. Participatie door bewoners en het opbouwen van sociaal kapitaal werden belangrijke aspecten. Dat paste binnen de bredere visie van de regering dat de staat aan zijn inwoners eerder een trampoline dan een vangnet moest bieden. In het algemeen stonden vier aspecten centraal in de nieuwe benadering: economie, gemeenschap, voorzieningen en tot slot leiderschap en samenwerking. Met dat laatste doelde men op het belang van regionale co-operatie. Een van de instrumenten hiervoor was het Neighbourhood Renewal Fund, waarbij de 88 meest gedepriveerde districten ondersteunende middelen kregen om de publieke voorzieningen te verbeteren. Hoewel de lokale overheden belangrijk bleven, veranderde hun taak wel van een meer besturende functie naar een rol waarbij ze vooral samenwerking moesten zoeken met andere lokale partners. Enkele jaren later werd het buurtgerichte werken weer losgelaten met het 'National Strategy Action Plan' uit 2001. Dat richtte zich niet langer op specifieke wijken, maar legde de nadruk op het creëren van kwaliteitsvoorzieningen in alle buurten (Hall and Hickman 2002; Tiesdell and Allmendinger 2001).

EUROPESE UNIE

Ook op Europees niveau zien we tijdens de jaren 1990 een sterk geloof in buurtgerichte interventies. Begin 1990 kwam er Europees geld vrij voor gemeenschapsinitiatieven. In een tweede project, het zogenaamde URBAN-programma (1994-1999), kwam er specifiek geld vrij voor stedelijke problematieken. Er werd telkens gekozen voor een gebiedsgerichte werking (Tofarides 2003). In Antwerpen is de gedepriveerde wijk Antwerpen-Noord bijvoorbeeld herontwikkeld met behulp van de financiering van URBAN. De opvolger URBACT financiert dan weer netwerk- en visievorming tussen steden en heeft geen specifiek buurtgerichte focus.

Naar een heropleving van een buurtgerichte focus?

Hierboven beschreven we hoe de buurt belangrijk blijft als platform voor gemeenschapsvorming en als uiting van ruimtelijke ongelijkheid. Beleidsmatig kunnen vooral de jaren 1990 gezien worden als het gouden tijdperk van het buurtgericht beleid. De voorbije jaren valt echter opnieuw een toenemende interesse in de buurt waar te nemen. Daar zijn verschillende redenen voor.

Ten eerste vestigt de zich doorzettende trend van gentrificatie en de bijhorende stijging van de vastgoedprijzen in stadsbuurten met een zwak sociaal-economisch profiel de aandacht op de wijk als eenheid van ruimtelijke ongelijkheid. De sociale verdringing van kwetsbare bewoners leidt tot allerlei initiatieven om het mensen met een lager inkomen mogelijk te maken in de buurt te blijven: een verplicht gedeelte sociale woningen in stadsvernieuwingsprojecten, het opzetten van community land trusts, co-housinginitiatieven, bouwblokrenovatiecampagnes, enz. Het zijn buurtgerichte interventies om de sociale uitsluitingseffecten op de lokale woningmarkt tegen te gaan (Depraetere, Oosterlynck, & Vandenabeele, 2015).

Ten tweede is er toenemende aandacht voor de stadsbuurt als een cruciale locatie waar men het samenleven in diversiteit kan vormgeven. Naarmate het overheidsbeleid op het nationale en regionale niveau ten aanzien van de groeiende etnische en culturele diversiteit in westerse samenlevingen steeds vaker een neo-assimilationistische vorm aanneemt (Saeys et al., 2014), wordt er in stadsbuurten volop geëxperimenteerd met meer laagdrempelige vormen van omgang met diversiteit. Daarbij vertrekt men bij het samenleven in diversiteit niet vanuit een gedeeld verleden of gedeelde waarden en normen; uitgangspunt is het willen nemen van een gedeelde verantwoordelijkheid voor de plaatsen (publieke ruimte, woonomgeving, school, enz.) waar men – vaak gedwongen – leeft in diversiteit (Oosterlynck, Loopmans, Schuermans, Van den Abeele, & Zemni, 2016). Buurten worden dus geherwaardeerd als plekken waar nieuwe vormen van omgang met diversiteit tot ontwikkeling komen.

Tot slot is er de mobiliteits- en milieukwestie. Naarmate de mobiliteitsdruk en het bewustzijn over de ecologische en gezondheidseffecten van automobilititeit en het heersende economische ontwikkelingsmodel toenemen, groeit de interesse in de 'lokalisering' van sociale en economische activiteiten. Daarbij wordt geëxperimenteerd met korteketenstrategieën (bv. rond voedsel), dichter bij huis of thuiswerken, complementaire munten en LETS-systemen, enz. Al deze praktijken maken de buurt opnieuw belangrijker als leef- en organisatiekader.

Buurteffecten

De vraag naar het belang van de buurt voor de levenskansen van mensen is de voorbije decennia een belangrijk onderzoeksterrein geworden. Onderzoekers stellen vast dat ze op dat vlak veel – maar niet alle – verschillen kunnen verklaren op basis van individuele kenmerken zoals scholingsniveau, inkomen, gender, etniciteit, enz. ('people effects'). Daarom gaan ze na of de kenmerken van de buurt een bijkomende verklaring kunnen bieden voor de variatie in levenskansen ('buurteffecten').

Een substantieel deel van de theorie over buurteffecten is ontwikkeld in Amerika. Precies in de Amerikaanse steden waar zowel de sociale als de ruimtelijke ongelijkheid sterker is dan in hun Europese tegenhangers komen buurteffecten duidelijk aan het licht (de Decker 2004; Massey and Denton 1988; Musterd and Deurloo 2002; Musterd and Ostendorf 1998). De verzorgingsstaat in de Verenigde Staten is niet in dezelfde mate ontwikkeld als in Europa, wat bijdraagt aan een sterkere sociale ongelijkheid in Amerikaanse steden. Die manifesteert zich via de woonmarkt ook in een grotere ruimtelijke ongelijkheid en dus een hogere segregatie tussen (of concentratie van) verschillende inkomens- en etnisch-culturele groepen (Musterd and Deurloo 2002).

Hoewel de buurteffecten in de Verenigde Staten scherper aan het licht komen, is er ook in Europa sprake van – weliswaar milde – buurteffecten. In deze literatuurstudie focussen we voornamelijk op de Europese literatuur. Omdat het onderzoek naar buurteffecten peilt naar hoe het wonen in een buurt de levenskansen van mensen kan belemmeren, ligt de klemtoon op gedepriveerde groepen en achtergestelde buurten in de steden. Dit rapport heeft dus vooral een stedelijke focus.

Zoals eerder beschreven gaan we er bij een 'buurteffect' vanuit dat het wonen in een bepaalde buurt de levenskansen van het individu beïnvloedt los van diens persoonlijke kenmerken. Om deze buurteffecten te beschrijven maken we gebruik van het onderscheid geïntroduceerd door Galster (2010) tussen (1) sociale effecten, (2) effecten door instituties en voorzieningen, (3) effecten door geografische ligging en (4) effecten door de leefomgeving. We geven telkens ook een aantal voorbeelden van buurtgerichte interventies die dit buurteffect beogen te counteren.

Sociale buurteffecten

Bij sociale effecten gaat het om de vraag in hoeverre de bevolkingssamenstelling effect heeft op de levenskansen van de bewoners en de kwaliteit en leefbaarheid van de wijk. Sociale netwerken en het lokale sociale kapitaal kunnen hierbij een belangrijke rol spelen, onder meer doordat ze de uitwisseling faciliteren van informatie over jobkansen, geschikte opleidingen, enz. Er bestaat echter geen eenduidig antwoord op de vraag welk soort sociale netwerken en bindingen het meest functioneel zijn. Grofweg zijn er onderzoekers die de kracht van 'zwakke relaties' benadrukken, terwijl andere vooral de nadruk leggen op 'sterke relaties'.

In zijn invloedrijke artikel 'The strength of weak ties' beschrijft Granovetter (1973) waarom juist zwakke relaties veel potentie hebben om bij te dragen aan sociale stijging. Deze relaties zijn vaak 'overbruggend', wat betekent dat het gaat om contacten tussen leden van verschillende sociale groepen (in termen van inkomen, etnisch-culturele achtergrond, scholingsniveau, enz.). Zo komt men in aanraking met informatie en mogelijkheden die binnen het eigen netwerk niet voorhanden zijn. Om sociale stijging te bewerkstelligen, is het wel belangrijk dat er contact wordt gemaakt met mensen die hoger op de sociale ladder staan. Granovetter toont bijvoorbeeld aan dat zwakke relaties bijzonder bruikbaar zijn voor het vinden van werk. Mensen die hun zwakke, overbruggende relaties inzetten hebben minder kans op een periode van werkloosheid tussen twee banen in dan mensen die hun 'sterke' relaties gebruiken (Granovetter 1983).

Andere auteurs hebben meer nadruk gelegd op het nut van sterke relaties voor sociale stijging (hoewel ook Granovetter hier niet blind voor was – hij vermeldt onder meer het belang van economisch familiekapitaal bij het opstarten van een zaak, Granovetter, 1995). Sterke relaties bestaan voornamelijk in homogene netwerken wat betreft klasse, etniciteit en opleidingsniveau. Het belang van deze netwerken voor sociale mobiliteit is vooral beschreven in het kader van etnisch ondernemerschap. Bij het opstarten van een onderneming steunen migranten bijvoorbeeld op sterke relaties voor financiën, maar ook om arbeidskrachten aan te werven (Light, Bhachu, and Karageorgis 1993; Portes 1998; Wolff and Rath 2000). Voor de mensen die in deze bedrijven aan de slag gaan, zijn sterke netwerken dus ook een manier om toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt. Schillebeeckx (2016) beschrijft hoe de sterke bindingen binnen de Chinese gemeenschap in Antwerpen-Noord niet alleen van belang blijken om werk te vinden, maar ook om het te behouden. Toen een fabriek failliet ging waar een aantal Chinese migranten (via hun netwerk) tewerkgesteld waren, kon een deel van de werknemers een beroep doen op bijvoorbeeld de Chinese restaurants om daar werk te vinden. Precies de sterke concentratie en de sterke relaties binnen deze gemeenschap waren in dit geval belangrijk om actief te worden en te blijven op de arbeidsmarkt.

“Het wonen in een bepaalde buurt beïnvloedt de levenskansen van het individu.”

In hoeverre kan men zwakke of sterke relaties die bijdragen aan de sociale mobiliteit promoten door een beleid van sociale mix? Uit de literatuur is bekend dat burenelaties (homogeen of niet) vaak zwak van aard zijn: goede burens bemoeien zich niet al te veel met elkaar (van Eijk 2012). Bovendien blijken sterke relaties vooral te ontstaan tussen mensen van dezelfde achtergrond wat betreft klasse, etniciteit en opleidingsniveau. Stedelijk beleid zet regelmatig in op het mengen van bevolkingsgroepen, waardoor je zou verwachten dat er tussen de oorspronkelijke en de nieuwe bewoners zwakke relaties ontstaan die kunnen bijdragen aan de sociale mobiliteit van de oorspronkelijke bewoners. Onderzoek heeft echter aangetoond dat die niet of te beperkt uit zichzelf tot stand komen. Blokland en van Eijk (2010) tonen bijvoorbeeld aan dat zelfs middenklassers die in een diverse wijk gaan wonen zich in zeer homogene netwerken bewegen vanwege de etnisch-culturele diversiteit. Deze sociale netwerken zijn niet of onvoldoende toegankelijk voor de oorspronkelijke bewoners om de sociale ongelijkheid te doen verminderen (Blokland & van Eijk, 2010: 328). Dit betekent echter niet dat er geen bindingen bestaan tussen de mensen in diverse en gedepriveerde buurten: bewoners zeggen elkaar gedag, maar de informatie-uitwisseling blijft beperkt (Albeda et al. 2015; van Eijk 2011; Peters and de Haan 2011). Een van de verklaringen kan zijn dat de 'sociale afstand' tussen de oude en nieuwe bewoners te groot is en dat de mensen simpelweg te verschillend van elkaar zijn (Galster et al. 2008). Een niet-Nederlandssprekende werkloze zonder startkwalificatie kan bijvoorbeeld een goed contact hebben met zijn buurman die advocaat is bij een gerenommeerd bureau, maar de werelden liggen zover uiteen dat de werkloze geen gebruik kan maken van de netwerken van de advocaat.

Wanneer de sociale afstand kleiner is, kan de aanwezigheid van de middenklasse wel een positief effect hebben op de bewoners met een lagere sociaal-economische positie, zoals Galster et al. (2008) aantoonden in hun onderzoek. Zij vergeleken het effect van de buurt op het inkomen van mannen zonder voltijdse functie. Het bleek dat de buurt met het grootste aandeel middeninkomens een positieve invloed had. De aanwezigheid van lage-inkomensgroepen bleek dit gunstige effect al te verminderen. Daarnaast had het vervangen van deze middeninkomensgroepen door hoge-inkomensgroepen een negatieve impact op het inkomen van de mannen. We kunnen stellen dat er binnen diverse wijken tussen de groepen sprake is van 'zwakke bindingen' die tevens overbruggend zijn. Het bewijs dat die daadwerkelijk bijdragen aan de sociale mobiliteit van de oorspronkelijke bewoners blijft echter beperkt.

“Kinderen hebben een andere verhouding met de buurt dan volwassenen.”

Ook over sterke bindingen zijn de onderzoeken niet eenduidig positief. Ten eerste kan er in achterstandswijken met een nauwe sociale cohesie sprake zijn van een 'negatieve socialisatie': gedragingen die je positie in deze buurt verbeteren, stemmen niet overeen met gedragingen die je positie in de samenleving buiten de wijk kunnen verbeteren. Sterker nog, dit gedrag kan contraproductief werken in de arbeidswereld. Een sterke groepsvorming in deze wijken is dan gebaseerd op een zich gezamenlijk afzetten tegen de mainstream maatschappij,

wat de integratie kan belemmeren. Wie een goede positie binnen de mainstream samenleving verwerft, ondermijnt immers de sociale cohesie binnen de groep (Portes 1998). Deze negatieve socialisatie is uitgebreid beschreven in Amerika, maar dat neemt niet weg dat er ook in Europese steden voorbeelden van gevonden zijn. Zo suggereert onderzoek in Rotterdam dat er een 'uitkeringscultuur' kan ontstaan in buurten met een hoog percentage uitkeringsgerechtigden. De onderzoekers verwijzen hiermee naar de berustende houding van werklozen, die het ontbreekt aan motivatie om terug toe te treden tot de arbeidsmarkt (Kullberg 2009). Ook onderzoek van Musterd en Andersson (2006) wijst op de effecten van het wonen in een buurt met hoge werkloosheidscijfers. Zij tonen aan dat werklozen meer kans hebben om werkloos te blijven als ze in een buurt wonen met een hoger percentage werklozen. Het blijft echter onduidelijk of deze effecten worden veroorzaakt door een 'negatieve socialisatie', een gebrek aan de juiste zwakke bindingen of door iets heel anders.

Ook in wijken waar een bepaalde etnische groep dominant is, kan de sterke sociale cohesie en daarmee samenvallende sociale controle de sociale mobiliteit van mensen beperken. Onderzoek in Antwerpen suggereert dat de concentratie van bewoners van Marokkaanse origine in bepaalde buurten vrouwen mogelijk belemmert om toe te treden tot de arbeidsmarkt. Werkende vrouwen worden door de andere leden van de groep niet geaccepteerd. Instroom van Belgische mensen kan in dat geval bijdragen aan de sociale mobiliteit: via hun netwerk kunnen vrouwen aan een baan komen zonder dat de leden van de eigen etnische groep dit hoeven te weten (Albeda et al. 2015). 'Sociale mix' zou deze negatieve effecten dus kunnen milderen, al blijkt de positieve impact over het algemeen zeer beperkt (Galster 2010).

Wanneer we echter kijken naar de invloed van een 'sociale mix' op de kansen van kinderen uit kansarme gezinnen is het beeld enigszins anders. Voor we bespreken welke effecten de netwerken tussen kinderen kunnen hebben op hun sociale mobiliteit, is het belangrijk om te benadrukken dat kinderen over het algemeen een andere verhouding hebben met de buurt dan volwassenen.

Waar de toegenomen mobiliteit en globalisering ertoe hebben geleid dat de buurt voor veel volwassenen niet meer de plek is voor vrijetijdsbesteding, is dit voor veel kinderen nog wel het geval. Toch bestaan er ook voor hen verschillen. Kinderen van een hogere klasse gaan bijvoorbeeld vaker naar sport- en/of muziekverenigingen, waardoor ze minder buurtgebonden zijn en meer mogelijkheden hebben om waardevolle zwakke bindingen te ontwikkelen (Putnam 2015: 210). Kinderen in achtergestelde buurten hebben daarentegen eenzijdige contacten (de Decker 2004). Ondanks dit verschil in buurtgebondenheid zijn de netwerken van kinderen globaal gesproken meer divers op het vlak van sociaal-economische en etnische achtergrond dan die van volwassenen.

Dit neemt niet weg dat het wonen in een achtergestelde buurt de schoolprestaties negatief kan beïnvloeden, zoals blijkt uit een studie van Sykes (2009) in Nederland. Dit effect blijft gehandhaafd als men controleert op individuele kenmerken. Daarnaast blijken kinderen uit buurten met amper etnische minderheden (minder dan 1%) betere schoolresultaten te behalen dan kinderen uit buurten met een groter aandeel, opnieuw los van persoonlijke kenmerken. Het is echter niet uit te maken of deze effecten worden veroorzaakt door de kwaliteit van de school of door (sociale) 'peer group'-effecten.

De sociale buurteffecten beperken zich niet alleen tot sociale mobiliteit. Zo blijkt uit Amerikaans onderzoek (zie voor een overzicht Galster 2010) dat de bevolkingssamenstelling binnen de buurt effect heeft op het IQ, tienerzwangerschappen en aantal schoolverlaters. Opvallend is wel dat een daling van het aantal welgestelde burens een grotere invloed heeft op witte en welgestelde kinderen dan op andere. Waar lage-inkomensgroepen niet profiteren van de komst van hoge-inkomensgroepen, blijkt het vertrekken van deze laatste groep wel een negatief effect te hebben op de achtergebleven mensen uit de eigen kring.

Tot slot kan de bevolkingssamenstelling ook invloed hebben op de tevredenheid over de buurt en de perceptie van veiligheid – dat is althans de achterliggende gedachte bij verschillende beleidsinterventies. Onderzoek van Bolt en Van Kempen (2011) naar de perceptie van bewoners van geherstructureerde wijken laat echter zien dat de tevredenheid over de buurt niet was toegenomen na de opwaardering van de fysieke woonomgeving. Opvallend is wel dat de bewoners optimistisch waren over de toekomst en de verwachting hadden dat de buurt zou verbeteren.

Interventievoorbeld 1: Opsinjoren

Contacten met mensen uit andere groepen kunnen positieve effecten hebben, maar het blijkt dat er niet automatisch relaties tussen de leden ontstaan. In Antwerpen probeert de dienst Opsinjoren daar verandering in te brengen door activiteiten in de buurt logistiek en financieel te ondersteunen. Zo kunnen burens elkaar leren kennen door een straatfeest, maar ook tijdens een lentepoets waarbij ze samen de straat opruimen en er bloembakken van de stad kunnen plaatsen. De moeilijkheid die men ervaart om burgers met een migratieachtergrond bij Opsinjoren-activiteiten te betrekken toont aan dat het creëren van een etnisch-culturele (sociale) mix zelfs met professionele ondersteuning verre van evident is. Initiatieven die inzetten op actief burgerschap kunnen bovendien contra-productief werken voor het sociale weefsel in de buurt, omdat ze kunnen leiden tot een kloof met burgers die er niet aan deelnemen – om wat voor reden ook.

Interventievoorbeld 2: Taal*oOR

Ook dit initiatief probeert banden te creëren tussen groepen, in het bijzonder nieuwkomers en gevestigde bewoners. Door middel van conversatiegroepen komen mensen samen om de Nederlandse taal beter onder de knie te krijgen. Ze worden hierbij begeleid door vrijwilligers. Dit project probeert dus niet alleen netwerken te ontwikkelen, maar ook de taalvaardigheid te verbeteren. Het leren omgaan met diversiteit is een bijkomende doelstelling.

Interventievoorbeld 3: Let's go Urban

Terwijl kinderen van welgestelde en witte ouders na schooltijd massaal naar de muzieklus en de sportclub gaan, blijkt dat kinderen van minder welgestelde en niet-witte ouders minder aan georganiseerde vrijetijdsbesteding deelnemen en sterker aan de buurt gebonden blijven. Georganiseerde buitenschoolse activiteiten zijn echter belangrijk om zinvolle zwakke bindingen tot stand te brengen en om talenten te ontwikkelen. Om dat te realiseren, biedt Let's go Urban activiteiten aan die populair zijn bij de jeugd van verschillende bevolkingsgroepen, zoals hiphop.

Buurteffecten door instituties en voorzieningen

Buurten worden niet enkel gevormd door de bewoners, maar ook door de publieke en privévoorzieningen en de instituties in de wijk, zoals scholen, bankdiensten, winkels, verenigingen en gezondheidsinstellingen. De aan- of afwezigheid en kwaliteit van deze diensten kan een sterk effect hebben op de levenskansen van buurtbewoners. Nogal wat arme suburbane gebieden in Amerika hebben bijvoorbeeld een gebrek aan kwalitatieve voorzieningen, wat de situatie voor kansarmen bemoeilijkt (Galster 2010; Lo 2011). Op het vlak van wijkvoorzieningen krijgen scholen specifieke aandacht, omdat ze de kansen op sociale mobiliteit van hun leerlingen rechtstreeks beïnvloeden. In veel West-Europese landen zijn ze sterker gesegregeerd dan buurten (Burgess, Wilson, and Lupton 2005; Rangvid 2007). Ouders hebben vaak de indruk dat scholen met veel mensen van buitenlandse origine kwalitatief zwak zijn, al is de relatie tussen segregatie en slechtere schooluitkomsten empirisch niet eenduidig bewezen (Albeda et al. 2015; Clark and Maas 2012; Galster 2010; Hamnett, Butler, and Ramsden 2013; Rangvid 2007). Wanneer een dergelijk verband wel wordt aangetoond, rijst er altijd twijfel over de vraag of het gaat om een 'schooleffect' dan wel om een 'selectie-effect' waarbij zwakkere leerlingen in sterker gesegregeerde scholen terechtkomen (Clark and Maas 2012).

Toch blijkt uit onderzoek van Hamnett, Ramsden en Butler (2007) naar scholen in Londen dat de samenstelling de resultaten wel degelijk positief of negatief kan beïnvloeden. Zij stellen dat jongeren het beter doen op scholen die in het algemeen goed presteren dan op scholen die slechter scoren. Het blijft echter onduidelijk of hier sprake is van een 'peer group'-effect (waarbij klasgenoten een 'zwakkere' leerling positief dan wel negatief stimuleren), of van een impact door de kwaliteit van het onderwijs. In dit laatste geval is de verklaring bijvoorbeeld te vinden in middelen en personeel. Sterker presterende scholen zouden over meer geld beschikken om in het onderwijs te investeren en ook beter personeel aantrekken. Bovendien selecteren ze soms zelf hun leerlingen, waarbij ze degene kiezen met de meeste potentie. Ook dat kan een verklaring zijn voor het verschil. Hoewel de oorzaak onduidelijk blijft, tonen de resultaten dat kinderen in 'zwakke' scholen het slechter doen dan je zou verwachten op basis van hun individuele kenmerken, terwijl ze in 'sterke' scholen juist beter scoren dan je op dezelfde basis zou kunnen vermoeden (Hamnett et al. 2007).

Het effect van voorzieningen op de levenskansen van buurtbewoners is vaak ook niet los te zien van de lokale sociale netwerken. In Antwerpen onderzocht Peleman (2001) de invloed van de woonbuurt op Marokkaanse vrouwen – niet alleen de voorzieningen maar ook de sociale netwerken en de relatie tussen beide. In Oud-Borgerhout, met een hoog aandeel mensen van Marokkaanse origine (destijds 25%), bleek er een sterke sociale controle binnen de gemeenschap te zijn, wat doorwerkte op het verenigingsleven. Hoewel er in de wijk verschillende specifieke voorzieningen voor migrantenvrouwen waren, hing het succes van de verenigingen sterk af van het vertrouwen van de individuen, dat op zijn beurt beïnvloed werd door de sociale controle in de buurt. Voor het welslagen van deze initiatieven was het dus van groot belang dat ze niet enkel het vertrouwen wonden van individuen, maar ook van de (in dit geval) Marokkaanse gemeenschap. Met name de aanwezigheid van religieuze activiteiten had een positief effect op de vrouwen. Deze laagdrempelige en door de gemeenschap geaccepteerde voorzieningen konden een eerste ingang bieden om hun leefwereld te verbreden. Waar vrouwen in Oud-Borgerhout konden kiezen uit een ruim aanbod, waren er in Deurne-Zuid (destijds 3% mensen van Marokkaanse origine) geen vergelijkbare vrouwenverenigingen en hoewel de Marokkaanse gemeenschap er klein was, bleek ze erg hecht. Als gevolg daarvan kampten de vrouwen er met een sterke sociale controle, die door sommige als beklemmend werd ervaren. Tegelijk hadden ze weinig mogelijkheden om hun leefwereld te verbreden. Bovendien waren er in Borgerhout ‘pioniersvrouwen’ aanwezig, waardoor andere zich gesterkt voelden om deel te nemen aan activiteiten. In een plek als Deurne-Zuid, met een veel beperkter aantal Marokkaanse vrouwen, was er minder diversiteit binnen de groep en ontbraken deze voortrekkers, wat de mogelijkheden tot participatie verder belemmerde. De resultaten van Peleman (2001) tonen aan dat de aanwezigheid van voldoende doelgroepgerichte voorzieningen in een wijk van groot belang is. Om succesvol te zijn, moeten verenigingen zich echter actief inzetten om het vertrouwen van de gemeenschap te winnen.

Bovendien werpt het onderzoek een nieuw licht op de vraag op welke manier het wonen in een stedelijke of een suburbane omgeving de levenskansen van migrantenvrouwen beïnvloedt. Waar de nadruk in de stad vaak ligt op de negatieve sociale controle die vrouwen belemmert om bijvoorbeeld te gaan werken, zou dit fenomeen zich minder sterk voordoen in suburbane regio's. Dat zou de emancipatie van vrouwen ten goede komen. Peleman toont echter aan dat er ook bij een kleine migrantengroep sterke sociale controle kan bestaan en dat de voorzieningen in de stad vrouwen kunnen helpen in hun emancipatie, terwijl dat in de suburbs moeilijker is. Buiten de stad, in plaatsen als Kontich en Hemiksem, verschilden de meningen over de graad van sociale controle. Wat de voorzieningen betreft, was het echter duidelijk dat er geen plekken waren die zich specifiek op Marokkaanse vrouwen richtten. Hierdoor was het voor hen niet eenvoudig om deel te nemen aan activiteiten buitenshuis. Een goede beheersing van het Nederlands was een eerste voorwaarde, maar er bestonden weinig mogelijkheden om de taal te leren. Zelfs degenen die haar wel spraken, vonden het moeilijk om contacten te leggen met Belgische vrouwen. Door het gebrek aan voorzieningen bieden buitenstedelijke gebieden dus niet noodzakelijk betere emancipatiemogelijkheden voor migrantenvrouwen.

In het kader van de diversificatie van Canadese suburbs wijst ook Lo (2011) erop dat kansarme migranten in deze gebieden lijden onder het gebrek aan sociale voorzieningen. Er bestaat een mismatch, waarbij de voorzieningen en de bijhorende financiering voor recente migranten vooral naar de steden gaan, terwijl de groep het sterkst groeit in de suburbane gebieden. De lage densiteit in deze wijken maakt het creëren van voorzieningen voor alle groepen nog complexer.

“Diensten kunnen een sterk effect hebben op de levenskansen van buurtbewoners.”

Hoewel er in het onderzoek van Peleman geen mismatch bestond, bleek wel dat voorzieningen in de randgemeenten zo goed als afwezig waren. In de toekomst kan dat problemen veroorzaken omdat er wel degelijk mensen van buitenlandse afkomst vanuit Antwerpen verhuizen naar de suburbs. Daarnaast verwelkomen de directe randgemeenten ook nieuwkomers, al blijken die op dit moment nog voornamelijk in de stad terecht te komen (Schillebeeckx and Albeda 2014).

Interventievoorbeld: School in Zicht

Hoewel het onduidelijk is op welke manier de samenstelling van de school de resultaten van leerlingen kan beïnvloeden, lijkt het er wel degelijk op dat concentratie van kansarme leerlingen negatieve effecten kan hebben. Kansrijke ouders zijn echter niet geneigd hun kinderen naar scholen met veel kansarme kinderen te sturen. 'School in Zicht' probeert daarin verandering te brengen. Doordat ze samen met een aantal andere kansrijke ouders voor een kansarme school kiezen, durven meer ouders de stap te zetten. Op die manier ontstaan er gemengde scholen. Waakzaamheid is wel geboden voor de machtsverhoudingen in de sociale mix, om te vermijden dat kansrijke ouders hun prioriteiten – die niet altijd stroken met die van kansarme kinderen – zouden opleggen aan de school.

Effecten van de geografie en ligging van de buurt

Een derde buurteffect beschreven in de literatuur is de locatie. Twee termen staan hier centraal: 'spatial mismatch' en 'territoriale stigmatisering'. De eerste verwijst naar de ongunstige ligging van een wijk met het oog op werkgelegenheid, de tweede naar haar reputatie en de stigmatisering van de bewoners die daarmee gepaard gaat. In deze paragraaf bespreken we achtereenvolgens beide effecten.

'SPATIAL MISMATCH'

Bij een 'spatial mismatch' komt de locatie voor de vraag naar (meestal laaggeschoolde) arbeid niet overeen met de plaats waar het aanbod zich bevindt. Niet alleen de absolute maar ook de relatieve afstand tot het werk kan groot zijn. In dat laatste geval staan woningen en beschikbare banen niet met elkaar in verbinding, bijvoorbeeld door gebrek aan openbaar vervoer. Dit heeft als gevolg dat de wijkbewoners lange afstanden moeten afleggen om een baan te vinden, wat de nodige kosten met zich meebrengt. Het proces om uit de werkloosheid te geraken kan op die manier bemoeilijkt worden. Wanneer het wel lukt om een job te vinden, zien de mensen uit deze gebieden zich vaak geconfronteerd met hoge kosten om op het werk te geraken. In Amerikaanse steden, die sterker gesegregeerd en minder compact zijn dan de Europese, bestaan er veel voorbeelden van een dergelijke 'spatial mismatch'. In Europa lijkt dit minder vaak te spelen, omdat steden er compacter en minder gesegregeerd zijn. Het probleem duikt bijvoorbeeld wel op in de stadsregio Brussel,

waar de politiek-administratieve grenzen een negatieve impact hebben op de arbeidsmarkt-gerelateerde mobiliteit (zie verder).

Hoewel Gobillon en Selod (2007) voor Parijs aantonen dat segregatie barrières opwerpt voor werklozen om werk te vinden, lijkt er niet direct bewijs voorhanden voor de 'spatial mismatch'-hypothese. Ondanks het klaarblijkelijke verband tussen segregatie en het vinden van een job blijft het gissen naar de exacte oorzaak. Zo zou territoriale stigmatisering een rol kunnen spelen, waarbij werkgevers minder geneigd zijn om werknemers uit bepaalde buurten aan te werven. Ook zwakke sociale netwerken zouden het proces kunnen bemoeilijken. In Brussel vonden Dujardin, Selod en Thomas (2008) dat segregatie de werkloosheid verergert. Mensen die in sociaal achtergestelde wijken in Brussel wonen hebben een grotere kans op werkloosheid dan bewoners van niet-achtergestelde wijken. De oorzaak moet volgens hen niet worden gezocht in een 'spatial mismatch', want de achtergestelde buurten bevinden zich in het geval van Brussel meestal op gunstige locaties. Niet de ligging van de wijk ten opzichte van de werkgelegenheid, maar de grote concentratie van mensen met een achtergestelde positie zou een rol spelen. (Dujardin et al. 2008; Van Hamme, Wertz, and Biot 2011).

Van Hamme, Wertz and Biot (2011) wijzen erop dat er in Brussel wel sprake is van een 'spatial mismatch', zij het in beperkte mate. De laagopgeleide jobs situeren zich volgens hen voornamelijk in de rand, terwijl de geschikte arbeidskrachten meer in het centrum wonen. In het algemeen neemt het aandeel laaggeschoolde jobs in stedelijke centra af in België, terwijl de vraag naar hooggeschoolde arbeid juist toeneemt (Vandermotten et al. 2010). Hoewel deze trend in Brussel minder sterk is dan in andere Belgische steden, voltrekt hij zich ook daar. Bovendien heeft Brussel te maken met een bijkomend probleem dat de mismatch versterkt, namelijk het taalverschil. Hierdoor hebben laaggeschoolde Franstaligen die in het centrum wonen minder makkelijk toegang tot laaggeschoolde jobs in de Vlaamse randgemeenten (Van Hamme et al. 2011, p. 15).

We mogen besluiten dat Europese onderzoeken die starten vanuit de 'spatial mismatch'-hypothese wel een verband aantonen tussen segregatie en kansen op de arbeidsmarkt, maar de verschillen slechts in beperkte mate toeschrijven aan fysiek-ruimtelijke aspecten.

TERRITORIALE STIGMATISERING

De term territoriale stigmatisering verwijst naar het effect dat de slechte reputatie van een buurt heeft op haar bewoners: zij worden gestigmatiseerd puur op basis van de plek waar ze wonen, los van hun individuele kenmerken en gedragingen. Zonder de term als dusdanig te gebruiken beschreven Elias en Scotson in 1965 al dat bewoners op basis van hun woonplaats soms een inferieure status toebedeeld krijgen. In hun onderzoek naar een Engelse suburb bleek dat een deel van de buurt die ze bestudeerden het 'ratteneind' werd genoemd. De huizen in deze wijk werden in eerdere jaren bevolkt door achtergestelde groepen die door de gevestigde bewoners uit de andere wijk beschreven werden als 'rough types'. Hoewel de groepen op het moment van de studie een kleine minderheid vormden, werd hun ongewenst gedrag gebruikt om het negatieve beeld over deze wijk te versterken (Elias and Scotson 2008). Dit proces zou men kunnen betitelen als territoriale stigmatisering: de mensen in deze wijk werden weggezet als inferieur en uitgesloten van bepaalde buurtactiviteiten. Opvallend is dat het stigma dat aan deze wijk kleefde sterker bleek dan de feitelijke verandering in de bevolkingssamenstelling en dat de bewoners van het 'ratteneind' dit negatieve beeld internaliseerden. Dit zou betekenen dat de reputatie van een wijk niet per se in positieve zin verandert als de samenstelling van de bevolking wijzigt, zoals ook bleek uit het onderzoek van Bolt en Van Kempen (2011) in een Nederlandse context.

Wacquant (2008) beschrijft in zijn studie 'Urban Outcasts' dat bewoners van gestigmatiseerde wijken in Chicago en Parijs worden belemmerd in het vinden van werk, omdat werkgevers minder geneigd zijn om mensen uit die buurten aan te werven. Zwarte Amerikanen uit de 'black belts' van Chicago krijgen te maken met een dubbele stigmatisering: het negatieve sociale kapitaal dat samenhangt met hun huidskleur en de inferieure status die ze toebedeeld krijgen op basis van hun woonwijk. Wacquant (2008: 183) noemt dit 'conjugated stigmatization'. In de Parijse banlieues zou dit volgens hem minder spelen, omdat de raciale scheidingen hier niet zo sterk zouden zijn.

Sociale verschillen worden benadrukt of zelfs gecreëerd door deze ruimtelijke, extern opgelegde stigmatisering. De buurt in kwestie is zich daarvan bewust. Net als in de studie van Elias en Scotson bevestigen de bewoners van de Parijse banlieues en de getto's van Chicago dat negatieve beeld. Wacquant laat zien dat dit proces het onderlinge vertrouwen en de lokale solidariteit ondermijnt, aangezien de bewoners van deze 'slechte' wijken zich op allerlei manieren proberen te distantiëren van het problematische label dat aan hen kleeft (Wacquant 2008: 240). Een bekende

strategie is het creëren van groepsgrenzen binnen de buurt, waarbij mensen het probleem verschuiven naar een specifieke groep (May 2004; Wacquant 2008; Wimmer 2013). Deze grenzen belemmeren de sociale cohesie in de wijk. Mensen geven toe dat ze in een 'slechte' wijk wonen, maar beweren dat het niet hun schuld is en schrijven het probleem toe aan andere groepen. Op die manier gaan ze het stigma eerder bevestigen dan ontkennen. Dat leidt volgens Wacquant tot een selffulfilling prophecy.

“Sociale verschillen worden benadrukt door ruimtelijke stigmatisering.”

Eksner (2013) benadrukt echter dat territoriale stigmatisering niet enkel als buurteffect beschreven moet worden, maar ook als een strategie om bepaalde groepen mensen te brandmerken zonder over en met hen te praten. Zo wordt het bijvoorbeeld makkelijker voor politici om een groter draagvlak te creëren voor grootschalige ingrepen in wijken die bekend staan als probleemgebieden (zie ook Wacquant 2008).

Interventievoorbeld 1: BorgerRio

De Antwerpse wijk Borgerhout heeft al jaren een slecht imago, al is er de laatste tijd beterschap waar te nemen. Borgerhout wordt onder meer geassocieerd met criminaliteit en overlast door allochtone jongeren en met vuile, drukke straten. Om de buurt aan een beter imago te helpen, is in 2006 het project BorgerRio gelanceerd. In plaats van het grote aandeel etnisch-culturele minderheden te problematiseren, ging men het gebruiken om de wijk aantrekkelijk voor te stellen. De kleurrijke parade is daarvan een mooi voorbeeld, net als de wereldmarkt.

Interventievoorbeld 2: Linkeroeverpendel (of: de Havenbus)

De Waaslandhaven is een locatie in de provincie Antwerpen waar een ruime vraag is naar laaggeschoolde arbeidskrachten. Tegelijk is dit deel niet of nauwelijks te bereiken met het openbaar vervoer of de fiets, waardoor een auto bijna een noodzaak is om hier te kunnen werken. Om dat op te lossen is 'Linkeroeverpendel' ontstaan, een dienst die vanuit verschillende locaties mensen naar de Waaslandhaven brengt. Bedoeling is niet alleen de 'spatial mismatch' aan te pakken, maar ook de milieuvuiling in te perken.

Buurteffecten door de leefomgeving

Hoewel er nog discussie bestaat over de mate waarin Europa te maken heeft met sociale buurteffecten ten opzichte van Amerika – bijvoorbeeld wat betreft het idee van negatieve socialisatie –, is er ruime eensgezindheid over de manier waarop de leefomgeving ook in Europa invloed heeft op de bewoners. In bepaalde wijken worden bewoners meer aan gezondheidsrisico's blootgesteld dan in andere.

Luchtvervuiling is de eerste manier waarop de omgeving de levenskansen van bewoners kan beïnvloeden. Langdurige blootstelling aan vervuilde lucht vergroot de kans op longkanker, zoals blijkt uit een grootschalige Europese studie in 9 verschillende Europese landen, van Zweden tot Griekenland. Zelfs als de concentraties onder de toegestane Europese limiet bleven, werd op dat vlak een mogelijke impact vastgesteld (Raaschou-Nielsen et al. 2013). Meer in het algemeen heeft luchtvervuiling een negatief effect op ziekenhuisopnames en op het overlijden ten gevolge van hartproblemen. Het aantal doden door luchtvervuiling zou in een land als Nederland zelfs hoger liggen dan het aantal verkeersslachtoffers (Brunekreef and Holgate 2002). De blootstelling aan vervuilde lucht is echter niet gelijk verdeeld: lagere klassen worden er vaker door getroffen dan hogere, niet alleen door hun woon- maar ook door hun werkomgeving. Bovendien blijkt de algemene gezondheid van mensen met een lagere sociaal-economische status vaak slechter, waardoor ze kwetsbaarder zijn voor de negatieve effecten van luchtvervuiling (O'Neill et al. 2003). Volgens Morrens et al. (2014) is er hierdoor sprake van een dubbele milieuongelijkheid: niet alleen de blootstelling aan maar ook de gevoeligheid voor milieueffecten levert een verschillend beeld op. Met hun onderzoek in Vlaanderen tonen ze aan dat het wonen rond een industriezone een verhoogde milieudruk met zich meebrengt, waarbij de bewoners worden blootgesteld aan schadelijke stoffen. Dergelijke buurten bleken over het algemeen kansarm. Dat stemt overeen met een van beide aspecten van milieuongelijkheid, namelijk de blootstelling aan milieurisico's. Voor het tweede aspect vonden de onderzoekers echter geen duidelijk bewijs.

“In bepaalde wijken worden bewoners meer blootgesteld aan gezondheidsrisico's.”

Luchtvervuiling wordt vaak geassocieerd met steden en industriegebieden. Uit een onderzoek in Nederland blijkt echter dat het probleem ook plattelandsbewoners kan treffen. De vervuilde lucht is dan niet afkomstig van auto's, maar van grootschalige veeteelt. De verhoogde hoeveelheid ammoniak in de lucht heeft op de longfunctie een negatief effect dat te vergelijken is met de impact van auto's in de stad. Toch heeft wonen in de buurt van een veehouderij ook positieve kanten. Zo bleken de bewoners van deze gebieden minder last te hebben van allergieën of astma. Mensen met de chronische longziekte COPD hadden dan weer meer last van hun aandoening (Maassen et al. 2016).

De tweede manier waarop de leefomgeving de levenskansen kan beïnvloeden is minder bekend: geluidsoverlast. Die kan negatieve effecten hebben op de gezondheid, maar bijvoorbeeld ook op de schoolprestaties (Passchier-Vermeer and Passchier 2000). Vooral stedelijke gebieden kampen met geluidsoverlast, onder meer veroorzaakt door het auto- en vliegverkeer. Dat leidt vaak tot een verstoorde nachtrust (Muzet 2007), wat dan weer problemen kan opleveren voor het dagelijkse functioneren. Bovendien werkt geluidsoverlast permanent in op het stresssysteem, met een verhoogde kans op hart- en vaatziekten tot gevolg. Deze negatieve effecten zijn zelfs merkbaar in niet-extreme gevallen. Overdag zou 40% van de stedelijke populatie in Europa worden geconfronteerd met geluidsoverlast, 's nachts meer dan 30% (Münzel et al. 2014).

De leefomgeving kan nog op een derde manier de gezondheid beïnvloeden, namelijk door de beschikbaarheid van groene ruimte. Een gebrek daaraan kan aanleiding geven tot stress en overgewicht (van Herzele and de Vries 2012). Een voldoende groenaanbod zou invloed kunnen hebben op het bewegingspatroon, al is het beschikbare onderzoek hierover niet eenduidig (zie voor een overzicht van Herzele and de Vries 2012). Zo concludeert Prins (2012) in zijn onderzoek in Nederland dat er geen direct verband bestaat tussen de objectief gemeten omgevingskenmerken (aanwezigheid van parken bijvoorbeeld) en het beweeggedrag, maar wel tussen het sociale kapitaal van de buurt en de fysieke activiteit. Jongeren bleken het meeste kans te hebben om te sporten als ze veel banden hadden met andere jongeren en er een ruime concentratie van groene open ruimte voorhanden was. Hoewel de invloed van de omgeving dus beperkter bleek dan verwacht, moet een wijk uiteraard wel mogelijkheden bieden om te bewegen. Daarnaast is het de vraag in hoeverre de aanwezigheid van veel buurtgebonden sociaal kapitaal mee gestimuleerd wordt door de beschikbaarheid van parken. Publieke ruimte wordt immers gezien als een belangrijke factor om bindingen in de buurt te stimuleren. Peters, Elands en Buijs (2010) stellen daarom dat stadsparken een aanzienlijke bijdrage kunnen leveren aan het creëren van sociale cohesie. Openbare ruimte is dan van belang om sociale cohesie tot stand te brengen, sociale cohesie is op haar beurt positief geassocieerd met sporten en om te kunnen sporten in de wijk zijn er publieke ruimtes nodig. De leefomgeving kan zo indirect een positief effect hebben op haar bewoners. Uit de studie van Ellaway, Macintyre, and Bonnefoy (2005) in acht verschillende plekken in Europa bleek echter dat een groene omgeving ook een directe invloed heeft op het beweeggedrag. Op plaatsen met veel groen bleek de kans om fysiek actief te zijn drie keer zo groot en daalde het risico op overgewicht en obesitas met 40%.

“Gebrek aan groene ruimte kan aanleiding geven tot stress en overgewicht.”

Groene ruimte zou niet alleen een invloed kunnen hebben op het beweeggedrag, maar ook op de subjectieve gezondheid. Zo tonen van Herzele and de Vries (2012) met hun onderzoek in twee stadsbuurten in Gent aan dat het groenaanbod vooral een effect heeft op het welzijn van mensen en minder op hun feitelijke gezondheid. Maas et al. (2006) concluderen op basis van Nederlands onderzoek dat groene ruimte in de directe woonomgeving een positief effect heeft op de gepercipieerde gezondheid. Het verband is sterker voor mensen met een lage sociaal-economische status, jongeren en ouderen. De onderzoekers keken niet alleen naar stedelijke, maar ook naar

rurale gebieden. Uit eerder onderzoek is bekend dat de gepercipieerde gezondheid van stadsbewoners slechter is dan die van anderen. Maas et al. (2006) tonen echter aan dat het verschil in gepercipieerde gezondheid tussen stads- en plattelandsbewoners grotendeels te verklaren is door de af- of aanwezigheid van groen. De subjectieve gezondheid is dus sterker gerelateerd aan de hoeveelheid groene ruimte dan aan het verstedelijkingsniveau.

“De gepercipieerde gezondheid van stadsbewoners is slechter.”

Interventievoorbeld 1: Buurtsport

Voldoende bewegen is aangewezen om gezondheidsrisico's te verminderen. Hoewel de meningen verschillen over de precieze invloed van de leefomgeving, is regelmatige lichaamsbeweging van groot belang. Buurtsport probeert op een laagdrempelige wijze sporten voor iedereen beschikbaar te maken.

Interventievoorbeld 2: Ringland

Het verkeer speelt een grote rol bij de luchtvervuiling en de daaraan verbonden gezondheidsrisico's. Door de overkapping van de Antwerpse ring heeft de stad minder last van de uitstoot geproduceerd door auto's, wat voor een betere luchtkwaliteit zorgt. Bovendien voorziet het plan in de aanleg van een park op de overkapping. Daardoor zou er meer groene ruimte in de stad komen, met een gunstige invloed op het welzijn van de bewoners.

Interventievoorbeld 3: Park Spoor Noord

In Antwerpen is minder dan 10 jaar geleden Park Spoor Noord geopend, een grote groene ruimte midden in de stad. Het park is gelegen in een kansarme wijk en biedt zowel ruimte voor ontmoeting als plaats om te sporten. Zoals hierboven beschreven, kan groene ruimte het algemene welzijn van de bewoners op een positieve manier beïnvloeden.

Conclusie

We leven in een erg mobiele en dynamische samenleving, waar buurten of wijken te klein lijken om er ons dagelijks leven te organiseren. In deze (literatuur)studie tonen we aan dat niets minder waar is. Meer zelfs, de buurt als dagelijkse leefomgeving en/of voorwerp van beleidsingrepen is de voorbije decennia terug van nooit weggeweest. Ze is belangrijk omdat ongelijkheid en armoede er zichtbaar tot uiting komen en je woonplaats (weliswaar milde) gevolgen heeft voor je levenskansen. Tegelijkertijd blijft de buurt voor vele mensen – in het bijzonder kinderen, gezinnen met jonge kinderen en ouderen, maar ook mensen in armoede en nieuwkomers – een erg betekenisvolle leefomgeving. Ze vinden er sociale contacten en op hun noden afgestemde publieke en private dienstverlening. Ze ontlenen er ook (een deel van) hun identiteit aan. De buurt is al lang haar monopolie als bevoorrechte plaats voor gemeenschapsvorming kwijt, maar blijft toch die rol vervullen – zij het bescheidener dan voorheen. Om al die redenen is ingrijpen op buurtniveau een vaak gebruikt instrument voor beleidsmakers en sociale organisaties. Er wordt op de buurt ingezet om de levenskansen van de bewoners te verhogen, ontmoetingen tussen de steeds diversere bevolking te organiseren en de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren.

Een belangrijk uitgangspunt bij het uitvoeren van buurtgerichte interventies is de idee dat er 'buurteffecten' bestaan. Dat begrip betekent dat de levenskansen van bewoners niet alleen worden bepaald door hun persoonlijke kenmerken (bv. inkomen, onderwijsniveau, leeftijd), maar ook door de eigenschappen van hun buurt. Er bestaat een uitgebreide literatuur over buurteffecten. We moeten echter voorzichtig omspringen met de resultaten ervan. Europese steden zijn compact en in verhouding tot de VS en Azië weinig ongelijk en gesegregeerd qua bevolkingssamenstelling. De overheid ziet het als haar missie om de dienstverlening en levenskansen zo gelijk mogelijk te verspreiden over haar territorium, een principe dat bekend staat als 'goede geografie'. Toch is er, voornamelijk bij langdurig wonen in bepaalde achterstandswijken, ook in Europese steden sprake van milde buurteffecten. Die kunnen te maken hebben met de invloeden van sociale netwerken, sociaal kapitaal, instituties en voorzieningen, ligging, stigmatisering of de gezondheid van de leefomgeving. Voor al die factoren zijn buurtgerichte interventies mogelijk om negatieve effecten tegen te gaan.

Bibliografie

Albeda, Ympkje, Stijn Oosterlynck, Gert Verschraegen, Arne Saeys, and Danielle Dierckx. 2015. *Fieldwork Inhabitants, Antwerp (Belgium)*. Antwerp.

Blokland, Talja, and Gwen van Eijk. 2010. "Do People Who Like Diversity Practice Diversity in Neighbourhood Life? Neighbourhood Use and the Social Networks of 'Diversity-Seekers' in a Mixed Neighbourhood in the Netherlands." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(2):313–32.

Bolt, Gideon, and Ronald Van Kempen. 2011. "Successful Mixing? Effects of Urban Restructuring Policies in Dutch Neighbourhoods." *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 102(3):361–68.

Boschman, Sanne, and Maarten van Ham. 2015. "Neighbourhood Selection of Non-Western Ethnic Minorities: Testing the Own-Group Effects Hypothesis Using a Conditional Logit Model." *Environment and Planning A* 47(5):1155–74.

Boterman, Willem R. 2012. "Residential Mobility of Urban Middle Classes in the Field of Parenthood." *Environment and Planning A* 44(10):2397–2412.

Van Bouchaute, Bart. 2013. *Gentrificatie Als Strategie van Stadsvernieuwing?* Gent: Academia press.

Brunekreef, Bert, and Stephen T. Holgate. 2002. "Air Pollution and Health." *Lancet* 360(9341):1233–42.

Burgess, Simon, Deborah Wilson, and Ruth Lupton. 2005. "Parallel Lives? Ethnic Segregation in Schools and Neighbourhoods." *Urban Studies* 42(7):1027–56. Retrieved (<http://usj.sagepub.com/content/42/7/1027.abstract>).

Cantillon, B., M. Andries, B. Meulemans, and B. Tan. 1996. *Twintig Jaar Armoede En Beleid Inzake Armoedebestrijding*.

Castles, Stephen. 2002. "Migration and Community Formation under Conditions of Globalization." *The International Migration Review* 36(4):1143–68. Retrieved (<http://www.jstor.org.proxy-um.researchport.umd.edu/stable/pdfplus/4149495.pdf?acceptTC=true>).

Clark, William A. V, and Regan Maas. 2012. "Schools, Neighborhoods and Selection: Outcomes Across Metropolitan Los Angeles." *Population Research and Policy Review* 31(3):339–60.

Cresswell, Tim. 1996. *In Place / Out of Place. Geography, Ideology and Transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

de Decker, Pascal. 2004. "De Ondraaglijke Lichtheid van Het Beleid Voor de Stad in Vlaanderen : Van Geïndividualiseerd Woonmodel Tot Stedelijke Crisis: Een Sociologische Analyse." Universiteit Antwerpen.

De Decker, Pascal. 2011. "Understanding Housing Sprawl: The Case of Flanders, Belgium." *Environment and planning A* 43:1634–54. Retrieved (<http://envplan.com/epa/fulltext/a43/a43242.pdf>).

De Decker, Pascal, Pieter Van den Broeck, and Maarten Loopmans. 2012. "Van Bewonersgerichte Stadsvernieuwing Naar Stadsontwikkeling: 30 Jaar Beleid Voor de Stad." Pp. 37–47 in *Mensen Maken de Stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst.*, edited by Dirk Holemans. Antwerpen: EPO.

- Depraetere, A., Oosterlynck, S., & Vandenabeele, J. (2015). Gemeenschapsvorming en leren in alternatieve woonvormen. In P. De Decker, B. Meeus, I. Pannecoucke, E. Schillebeeckx, J. Verstraete & E. Volckaert (Eds.), *Woonhooft in Vlaanderen. Feiten/mythen/voorstellen* (pp. 385-398). Antwerpen: Garant.
- Dikeç, Mustafa. 2006. "Two Decades of French Urban Policy: From Social Development of Neighbourhoods to the Republican Penal State." *Antipode* 38(1):59-81.
- Dujardin, C., H. Selod, and I. Thomas. 2008. "Residential Segregation and Unemployment: The Case of Brussels." *Urban Studies* 45(1):89-113.
- Duyvendak, Jan Willem. 2004. "Een Eensgezinde, Vooruitstrevende Natie." Retrieved (<http://dare.uva.nl/aup/nl/record/173162>).
- Duyvendak, Jan Willem, and Menno Hurenkamp. 2004. *Kiezen Voor de Kuddes. Lichte Gemeenschap En de Nieuwe Meerderheid*. Amsterdam: Uitgeverij Van Genneep.
- Ehrenhalt, A. 2012. *The Great Inversion and the Future of the American City*. New York: Alfred A. Knopf.
- van Eijk, Gwen. 2011. "'They Eat Potatoes, I Eat Rice': Symbolic Boundary Making and Space in Neighbour Relations." *Sociological Research Online* 16(4):15-16.
- van Eijk, Gwen. 2012. "Good Neighbours in Bad Neighbourhoods: Narratives of Dissociation and Practices of Neighbouring in a 'Problem' Place." *Urban Studies* 49(14):3009-26.
- Eksner, H. Julia. 2013. "Revisiting the 'Ghetto' in the New Berlin Republic: Immigrant Youths, Territorial Stigmatisation and the Devaluation of Local Educational Capital, 1999-2010." *Social Anthropology* 21(3):336-55.
- Elias, Norbert, and John L. Scotson. 2008. *The Established and the Outsiders*. Dublin: University college Dublin press.
- Ellaway, Anne, Sally Macintyre, and Xavier Bonnefoy. 2005. "Graffiti, Greenery, and Obesity in Adults: Secondary Analysis of European Cross Sectional Survey." *BMJ (Clinical research ed.)* 331:611-12.
- Elwood, Sarah, Victoria Lawson, and Samuel Nowak. 2015. "Middle-Class Poverty Politics: Making Place, Making People." *Annals of the Association of American Geographers* 105(1):123-43. Retrieved (<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00045608.2014.968945>).
- Fishman, Robert. 1987. *Bourgeois Utopias*. New York: Basic Books.
- Forrest, R., and a Kearns. 2001. "Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood." 38(12):2125-43. Retrieved (<http://eprints.gla.ac.uk/37563/>).
- Frey, William H. 1979. "Central City White Flight: Racial and Nonracial Causes." *American Sociological Review* 44(3):425-48.
- Galster, George, Roger Andersson, Sako Musterd, and Timo M. Kauppinen. 2008. "Does Neighborhood Income Mix Affect Earnings of Adults? New Evidence from Sweden." *Journal of Urban Economics* 63(3):858-70.
- Galster, George C. 2010. *The Mechanism(s) of Neighborhood Effects Theory, Evidence, and Policy Implications*.

Gobillon, Laurent, and Harris Selod. 2007. "The Effect of Segregation and Spatial Mismatch on Unemployment: Evidence from France." Retrieved (<http://papers.ssrn.com/abstract=1134239>\n http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1134239).

Granovetter, Mark S. 1973. "The Strength of Weak Ties." *American Journal of Sociology* 78(6):1360–80. Retrieved (<http://www.jstor.org/stable/2776392>).

Granovetter, Mark S. 1983. "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited." *Sociological theory* 1:201–33.

Granovetter, Mark S. 1995. "The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs." Pp. 128–65 in *The economic sociology of immigration. Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship.*, edited by Alejandro Portes. New York: Russell Sage Foundation.

Hall, Stephen, and Paul Hickman. 2002. "Neighbourhood Renewal and Urban Policy: A Comparison of New Approaches in England and France." *Regional Studies* 36(6):691–96. Retrieved (<http://dx.doi.org/10.1080/00343400220146821>).

van Ham, Maarten, and William A. V Clark. 2009. "Neighbourhood Mobility in Context: Household Moves and Changing Neighbourhoods in the Netherlands." *Environment and Planning A* 41(6):1442–59.

Van Hamme, Gilles, Isaline Wertz, and Valerie Biot. 2011. "Economische Groei Zonder Sociale Vooruitgang: Stand van Zaken in Brussel." *Brussels Studies* 48(28):1–21.

Hamnett, Chris, Tim Butler, and Mark Ramsden. 2013. "'I Wanted My Child to Go to a More Mixed School': Schooling and Ethnic Mix in East London." *Environment and Planning A* 45:553–74. Retrieved (<Go to ISI>://WOS:000318198900006).

Hamnett, Chris, Mark Ramsden, and Tim Butler. 2007. "Social Background, Ethnicity, School Composition and Educational Attainment in East London." *Urban Studies* 44(7):1255–80. Retrieved (<http://usj.sagepub.com/cgi/doi/10.1080/00420980701302395>).

Harris, Anita. 2010. "Young People, Everyday Civic Life and the Limits of Social Cohesion." *Journal of Intercultural Studies* 31(5):573–89.

van Herzele, Ann, and Sjerp de Vries. 2012. "Linking Green Space to Health: A Comparative Study of Two Urban Neighbourhoods in Ghent, Belgium." *Population and Environment* 34(2):171–93.

Hooghe, Marc. 2003. "Why Should We Be Bowling Alone ? Results from a Belgian Survey on Civic Participation." *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 14(1):41–59.

Hwang, J. 2015. "The Social Construction of a Gentrifying Neighborhood: Reifying and Redefining Identity and Boundaries in Inequality." *Urban Affairs Review* 1–31. Retrieved (<http://uar.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1078087415570643>).

Jackson, Emma, and Michaela Benson. 2014. "Neither 'Deepest, Darkest Peckham' nor 'Run-of-the-Mill' East Dulwich: The Middle Classes and Their 'Others' in an Inner-London Neighbourhood." *International Journal of Urban and Regional Research* 38(4):1195–1210.

Karsten, Lia. 2007. "Housing as a Way of Life: Towards an Understanding of Middle-Class Families' Preference for an Urban Residential Location." *Housing Studies* 22(1):83–98.

Karsten, Lia, Tineke Lupi, and Marlies Stigter-Speksnijder. 2012. "The Middle Classes and the Remaking of the Suburban Family Community: Evidence from the Netherlands." *Journal of Housing and the Built Environment* 28(2):257–71. Retrieved August 14, 2014 (<http://link.springer.com/10.1007/s10901-012-9307-4>).

Van Kempen, Ronald, and Gideon Bolt. 2009. "Social Cohesion, Social Mix, and Urban Policies in the Netherlands." *Journal of Housing and the Built Environment* 24(4):457–75.

- Kullberg, Jeanet. 2009. "Interventies in de Wijk. Waarom? Waar? En Waarom Daar?" Pp. 59–68 in *Problemen in Wijken of Probleemwijken?*, edited by Sako Musterd and Wim Ostendorf. Assen: Van Gorcum.
- Lees, Loretta. 2003. "Super-Gentrification : The Case of Brooklyn Heights, New York City." *Urban Studies* 40(12):2487–2509.
- Lees, Loretta. 2008. "Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?" *Urban Studies* 45(12):2449–70.
- Lenel, Emmanuelle. 2013. "Sociale Gemengdheid in de Openbare Stedelijke Ontwikkeling Te Brussel." *Brussels Studies* (65):0–13.
- Light, I., P. Bhachu, and S. Karageorgis. 1993. "Migration Networks and Immigration Entrepreneurship." in *Immigration and entrepreneurship. Culture, Capital and Ethnic Networks*, edited by I. Light and Bhachu. P. New Jersey: Transaction Publisher.
- Lo, Lucia. 2011. "Immigrants and Social Services in the Suburbs." Pp. 131–50 in *In-between infrastructure: urban connectivity in an age of vulnerability*, edited by Douglas Young, Patricia Burke Wood, and Roger Keil. Praxis (e)press.
- Loopmans, M. 2008. "Relevance, Gentrification and the Development of a New Hegemony on Urban Policies in Antwerp, Belgium." *Urban Studies* 45(12):2499–2519. Retrieved (<http://usj.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0042098008097107>).
- Loopmans, Maarten, Sarah Luyten, and Christian Kesteloot. 2007. "Urban Policies in Belgium: A Puff-Pastry with a Bittersweet Aftertaste?" in *National Policy Responses to Urban Challenges in Europe*, edited by Leo van den Berg, Erik Braun, and Jan van der Meer. Burlington: Ashgate.
- Lupi, Tineke, and Sako Musterd. 2006. "The Suburban 'community Question.'" *Urban Studies* 43(4):801–17. Retrieved February 7, 2014 (<http://usj.sagepub.com/cgi/doi/10.1080/00420980600597723>).
- Maas, Jolanda, Robert A. Verheij, Peter P. Groenewegen, Sjerp de Vries, and Peter Spreeuwenberg. 2006. "Green Space, Urbanity, and Health: How Strong Is the Relation?" *Journal of epidemiology and community health* 60(7):587–92. Retrieved July 10, 2014 (<http://jech.bmj.com/cgi/content/long/60/7/587>).
- Maassen, K. et al. 2016. *Vehouderij En Gezondheid Omwonenden*. Bilthoven.
- Massey, Douglas S., and Nancy A. Denton. 1988. "Suburbanization and Segregation in U.S. Metropolitan Areas." *American Journal of Sociology* 94(3):592–626.
- May, David. 2004. "The Interplay of Three Established-Outsider Figurations in a Deprived Inner-City Neighbourhood." *Urban Studies* 41(11):2159–79. Retrieved July 18, 2013 (<http://usj.sagepub.com/cgi/doi/10.1080/0042098042000268393>).
- Meeus, Bruno, and Pascal De Decker. 2013. *De Geest van Suburbia*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Morrens, Bert et al. 2014. "Hoe Milieugebied Onveilig Op Zich Ongelijk Kan Zijn: Blootstelling Aan Milieuvuilende Stoffen Bij Buurtbewoners van Industriezones." in *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 2014*. Antwerpen: Acco.
- Münzel, Thomas, Tommaso Gori, Wolfgang Babisch, and Mathias Basner. 2014. "Cardiovascular Effects of Environmental Noise Exposure." *European Heart Journal* 35(13):829–36.

- Musterd, S., and R. Andersson. 2006. "Employment, Social Mobility and Neighborhood Effects: The Case of Sweden." *International Journal of Urban and Regional Research* 30(1):120–40.
- Musterd, Sako, and Rinus Deurloo. 2002. "Unstable Immigrant Concentrations in Amsterdam: Spatial Segregation and Integration of Newcomers." *Housing Studies* 17(3):487–503.
- Musterd, Sako, and Wim Ostendorf. 1998. *Urban Segregation and the Welfare State*. edited by Sako Musterd and Wim Ostendorf. London-New York: Routledge.
- Muzet, Alain. 2007. "Environmental Noise, Sleep and Health." *Sleep Medicine Reviews* 11(2):135–42.
- O'Neill, Marie S. et al. 2003. "Health, Wealth, and Air Pollution: Advancing Theory and Methods." *Environmental Health Perspectives* 111(16):1861–70.
- Oosterlynck, S., Loopmans, M., Schuermans, N., Van den Abeele, J., & Zemni, S. (2016). Putting flesh to the bone: looking for solidarity in diversity, here and now. *Ethnic and Racial Studies*, 39(5), 764-782
- Passchier-Vermeer, W., and W. F. Passchier. 2000. "Noise Exposure and Public Health." *Environmental health perspectives* 108 Suppl(6):123–31. Retrieved (<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1637786/pdf/envhper00310-0128.pdf>).
- Peleman, Katleen. 2001. "Geconcentreerd Wonen of Sociale Mix. Een Onderzoek Bij Marokkaanse Vrouwen." *Alert* 27(3&4):54–67.
- Peters, Karin, Birgit Elands, and Arjen Buijs. 2010. "Social Interactions in Urban Parks: Stimulating Social Cohesion?" *Urban Forestry and Urban Greening* 9(2):93–100. Retrieved (<http://dx.doi.org/10.1016/j.ufug.2009.11.003>).
- Peters, Karin, and Henk de Haan. 2011. "Everyday Spaces of Inter-Ethnic Interaction: The Meaning of Urban Public Spaces in the Netherlands." *Leisure/Loisir* 35(2):169–90.
- Portes, Alejandro. 1998. "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology." *Annual Review of Sociology* 24(1):1–24. Retrieved (<http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.24.1.1>).
- Prins, Rick. 2012. "Environmental Influences on Physical Activity among Adolescents. Studies on Determinants and Intervention Strategies." Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, Robert D. 2015. *Our Kids. The American Dream in Crisis*. New York: Simon and Schuster.
- Raaschou-Nielsen, Ole et al. 2013. "Air Pollution and Lung Cancer Incidence in 17 European Cohorts: Prospective Analyses from the European Study of Cohorts for Air Pollution Effects (ESCAPE)." *The Lancet Oncology* 14(9):813–22.
- Rangvid, Beatrice Schindler. 2007. "Living and Learning Separately? Ethnic Segregation of School Children in Copenhagen." *Urban Studies* 44(7):1329–54.
- Saeyns, A., Ympkje, A., Van Puymbroeck, N., Oosterlynck, S., Verschraegen, G., & Dierckx, D. (2014). Urban policies on diversity in Antwerp, Belgium. *Diversity Working Paper*, 36.
- Schillebeeckx, Elise, and Ympkje Albeda. 2014. "Van Stedelijke Migrantenwijken Naar Diverse Suburbs? Een Verkenning van Sociaalruimtelijke Patronen van Migranten in En Rond Antwerpen." in *Overgevestigden en buitenstaanders. Armoede, diversiteit, stedelijkheid*, edited by Stijn Oosterlynck, Gert Verschraegen, Danielle Dierckx, Frederic Vandermoere, and Clemens De Olde. Acco.
- Schuermans, Nick, Bruno Meeus, and Pascal de Decker. 2015. "Geographies of Whiteness and Wealth: White, Middle Class Discourses on Segregation and Social Mix in Flanders, Belgium." *Journal of Urban Affairs*.

Sykes, Brooke. 2009. "De Buurtcontext En Middelbare Schoolprestaties in Nederland." Pp. 35–48 in *Problemen in Wijken of Probleemwijken?*, edited by Sako Musterd and Wim Ostendorf. Assen: Van Gorcum.

Tiesdell, S., and P. Allmendinger. 2001. "Neighbourhood Regeneration and New Labour's Third Way." *Environment and Planning C: Government and Policy* 19(6):903–26.

Tofarides, Maria. 2003. "The Birth of the European Union's Urban Policy 'Experiment.'" Pp. 40–73 in *Urban Policy in the European Union*. Aldershot: Ashgate.

Uitermark, Justus, Jan Willem Duyvendak, and Reinout Kleinhans. 2007. "Gentrification as a Governmental Strategy: Social Control and Social Cohesion in Hoogvliet, Rotterdam." *Environment and Planning A* 39(1):125–41. Retrieved June 12, 2013 (<http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=a39142>).

Vandermotten, Christian et al. 2010. *Programma « Samenleving En Toekomst »*. Eindverslag - Deel « Synthese van Het Onderzoek ».

Wacquant, Loic. 2008. *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity.

Wellman, Barry. 1979. "The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers." *Journal of sociology* 84(5):1201–31.

Wellman, Barry, and Barry Leighton. 1979. "Networks Neighborhoods and Communities. Approaches to the Study of the Community Question." *Urban affairs quarterly* 14(3):363–90.

de Wilde, Mandy. 2013. "Een Gevoelige Kwestie of Een Gevoelskwestie? Affectief Burgerschap in de Wijk in Historisch Perspectief." Pp. 24–43 in *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*, edited by Evelien Tonkens and Mandy de Wilde. Amsterdam: Van Genneep.

Wimmer, Andreas. 2013. *Ethnic Boundary Making*. Oxford: Oxford University Press.

Wittebrood, Karin, and Tom van Dijk. 2007. *Aandacht Voor de Wijk. Effecten van Herstructurering Op Leefbaarheid En Veiligheid*. Den Haag.

Wolff, Rick, and Jan Rath. 2000. *Centen Tellen*. Amsterdam: Het Spinhuis.

WRR. 2005. *Vertrouwen in de Buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Stijn Oosterlynck is hoofddocent stads-sociologie aan de Universiteit Antwerpen. Hij coördineert het onderzoekscentrum OASeS en is voorzitter van het Antwerp Urban Studies Institute. Zijn onderzoek richt zich op armoede en diversiteit in steden, de politieke dimensie van stadsontwikkeling en lokale gemeenschapsvorming, sociale innovatie en veranderende welvaartstaten en innovatie in het middenveld. Zijn onderwijs staat in het teken van sociale ongelijkheid, armoede, stedelijk sociaal werk en stadstudies.

Ympkje Albeda is als vrijwillig medewerkster verbonden aan de Universiteit Antwerpen. Binnen het onderzoekscentrum OASeS deed ze de afgelopen jaren research naar gemeenschapsdynamieken in superdiverse wijken in Antwerpen. Daarbij keek ze onder meer naar processen van groepsvorming en ging ze na hoe ouders omgaan met de diversiteit waarmee zijzelf en hun kinderen worden geconfronteerd. Momenteel werkt ze ook aan de Hogeschool Leiden.

OVER VICINIA

Vicinia is een kennisplatform voor buurten. Met de Vicinia Atlas, de Buurtlens en de kortlopende experimenten van Vicinia Labs gaan we op zoek naar wat buurten sterker maakt.

Als vzw kan Vicinia rekenen op de actieve steun van BNP Paribas Fortis, bpost, Koning Boudewijnstichting, Matexi en Partena Promeris.

